

KUR'AN'DA
KARAKTER
İNŞASI

YASİN PİŞGİN

ÖNSÖZ

Kur'an'a göre insan, maddî ve manevî yönden “*ahsen-i takvîm*” olarak yaratılmış; göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten çekindiği çok ağır bir görev ve sorumluluğu omuzlarına almış bir varlıktır. Allah, bu ağır yükü kaldırabilmesi için insana pek çok kabiliyeti bahşetmiştir. O, Allah'ın; maddî ve manevî bakımdan dünyayı imar etmek için yeryüzüne gönderdiği “*halife-i rû-i zemin*”dir. Yüce yaratıcı, insanın muhatap olduğu imtihanın gereği olan pek çok erdemin yanı sıra ona, “*esfel-i sâfilîn*”e yönelme iradesini de vermiştir. Başka bir deyişle insan karakteri, bir takım erdemlerin yanında pek çok zafiyete de ev sahipliği yapmakta ve insan, imtihan yolculuğunda bu zaaflarıyla baş başa kaldığında ulvî hedeflerini kaybederek nefse, dünyaya ve şeytana meyletmeye müsait bir yapı sergilemektedir.

Maddî ve manevî, bedenî ve ruhî boyutlara sahip olan insan, çift kutuplu, komplike ve değişken bir varlıktır. Onun maddî boyutu her ne kadar bilimsel incelemeye dayalı olarak bir nebze bilinebilse de, laboratuara sokulamayan ruhî boyutu önümüzde bir muamma olarak durmaktadır. Öyle görünüyor ki, “O, yarattığını hiç bilmez olur mu? (İlmi her şeye nüfuz eden, her şeyden haberi olan) latîf ve habîr O'dur.” (Mülk 67/14) ayetinde de ifade edildiği gibi, insanın fazilet

ve zafiyetlerini en iyi bilen, onu yaratan Yüce Allah'tır; yaratılışının anlam ve amaçlarına uygun bir şekilde onu “inşâ” edecek olan da yine O'dur. Bu sebeple, insanın varlık âleminde mevcudiyet bulduğu ilk andan itibaren Yüce Yaratıcı ona eşyanın isimlerini öğretmiş; zorlu imtihan yolculuğunda olumlu kabiliyetlerini, varoluşunun anlam ve amaçları doğrultusunda geliştirebilmesi ve olumsuz özelliklerinin esiri olup sapıtmaması için şefkat ve rahmetinin eseri olarak vahyi ve peygamberleri aracılığıyla çağlar boyunca ona yol göstermiştir. İnsan için hidayet kaynağı olan vahyin ana teması ve vahyi tebliğ eden peygamberlerin temel hedefi insanların dünya ve ahiret mutluluğuna ermeleri için onlara rehberlik etmektir. İlahi inayet olmadan insanın ne hale düşeceğini görmek için vahyin kesildiği fetret devirlerine ve özellikle de katı bir materyalizm ve sekülerizmin hüküm sürdüğü modern çağa bakmak yeterlidir.

Modern devrin insanı, olağan üstü teknolojik gelişmelere rağmen, dini inkâr eden pozitivizmin ve dini bilimleştirirken bilimi dinleştiren rasyonalizmin doğurduğu ruhsal ve sosyal bunalımların içinde bocalamaktadır. Ulvî boyutu sıfırlanmış materyalist yaşam felsefelerinin çepeçevre kuşattığı 21. yüzyıl insanı, aşkın referanslarını ve uhrevî kaygılarını kaybetmiş, gerçek mutluluğa haz eksenli bir yaşamla ulaşmaya çalışmış, fakat başarılı olamamıştır. İnsanoğlu tarihin hiçbir döneminde görülmemiş maddî imkânları elde etmesine rağmen, mutluluğu ve gerçek huzuru bulamamıştır. Son yüzyılda yapılan savaşlar, katliamlar, terör faaliyetleri, her gün yaşanan aile dramları, ihanetler, cinayetler, intiharlar, tecavüzler, madde bağımlılıkları, stres, tatminsizlik, savurganlık ve aç gözlülük gibi pek çok ruhi ve içtimâî felaket; inanç, ibadet, rıza, kanaat, tevekkül, sabır, samimiyet, yardımlaşma, paylaşma

ve diğergâmlık gibi sayısız kalbî erdemi yok etmiş ve beşeriyet gemisini batma noktasına getirmiştir. Ulvi yönelişini kaybeden insan, tarihte yaşanan cahiliye devirlerini aratacak derecede özünden kopmuş, Yüce Yaratıcının bahşettiği erdemleri elinin tersiyle bir kenara itmiş, süfli hedefleri doğrultusunda inşa ettiği profan dünyada nefsi ve şeytaniyle baş başa kalmış ve böylece dünyayı kendisine zindan etmiştir. Artık insan, içine düştüğü bu buhrandan kurtulmak için özeleştirici yapmak, kendisini yeniden tanımak ve tanımlamak, maddî ve manevî varlığını; olumlu ve olumsuz yönlerinin farkında olarak en sahici ve samimi bir biçimde yeniden inşa etmek zorundadır. Bunu yaparken de insanı bir amaç doğrultusunda yaratan, onun zafiyet ve erdemlerini en iyi bilen Yüce Yaratıcının hakikat çağrısı olan Kur'an'ın ışığında hareket etmek mecburiyetindedir. Çünkü vahye alternatif olarak ileri sürülen seküler 'izim' ve ideolojilerin inşa ettiği insan karakterinin, insanlığı gün be gün nasıl bir uçurumun kıyısına sürüklediği artık herkesçe malumdur.

“Böyle bir ortam içinde insanlığın içine düştüğü kaostan kurtulması için ne yapılabilir?” sorusu, bizi bu eseri kaleme almaya itmiştir. “*Kur'an'da Karakter İnşası*” adını verdiğimiz bu çalışmamızda, var oluşunun anlam ve amaçları çerçevesinde maddî ve manevî yönden insanı kemale erdirecek yegâne kaynak olan Kur'an'ın, insan karakterini aşamalı olarak nasıl inşa ettiğini ve onu “*esfel-i şâfilîn*” derekesinden “*eşref-i mahlûkât*” mertebesine nasıl erıştirdiğini ortaya koymaya çalışacağız. Biz bu çalışmamızda “*karakter*” kavramını, vahyin gerçekleştirmeyi hedeflediği insan-ı kâmilin sahip olduğu ahlakî özelliklerin bütünü, inşâ kavramını ise bu bütünlüğün oluşturulmasında takip edilen süreç ve metot anlamında kullanacağız. Bu bağlamda “*Kur'an'da Karakter*

İnşâsı” ifadesi, Allah'ın talep ettiği inanç, duygu, düşünce ve davranışların insana kazandırılması için Kur'an'ın takip ettiği yöntemi ifade etmektedir.

Çalışmamız; kısa bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde; karakter ve inşa kavramlarını ve bunlara anlamca yakın olan diğer kavramları, ikinci bölümde; inşaya muhtaç ve yatkın bir varlık olan insanın, olumlu ve olumsuz karakter özellikleri bağlamında Kur'an'a göre insan gerçeğini; üçüncü bölümde ise bir hidayet rehberi ve hakikat çağrısı olan Kur'an'ın, olumsuz karakter özelliklerini tezkiye ederek insan karakterinde olumlu özellikleri nasıl inşa ettiğini ve bizzat Allah tarafından inşa edilmiş örnek karakter olan Hz. Peygamber'in, vahyin karakter inşa sürecindeki rolünü incelemeye çalışacağız.

İnsan, nasıl ki, sağlıklı bir hayat için havaya, suya ve gıdaya muhtaç ise mutlu ve faziletli bir yaşam için de vahye muhtaçtır. O, kendi varlığını, var edicisinden; fazilete giden yoldaki tekâmülünü de vahiyden bigâne ve bağımsız düşünemez, düşünmemelidir. Çünkü o, Kur'an'ın hem mevzusu hem de muhatabıdır. İnsanın, kendisini tanıması ve tanımlaması, düşlediği maddî ve manevî, dünyevi ve uhrevî huzura ermesi ancak Kur'an'ın rehberliğinde yürüteceği bir inşa faaliyeti ile mümkündür. Bu düşünce merkezinde kaleme aldığımız eserimizde Kur'an ekseninden ayrılmamaya özen gösterilmiş, gerek duyuldukça tefsirlerden, hadislerden ve diğer kaynak eserlerden yararlanılmaya ve konuyla ilgili olmayan gereksiz bilgi ve görüşlerden mümkün olduğunca kaçınılmaya çalışılmıştır. Özellikle bazı başlıklar altında ayet ve hadislere fazlaca yer verilmesi hissedilen ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.

Vahyin karakter inşa sistemini ve buna ait prensipleri ön plana çıkardığımız bu eserde davranış bilimleri, eğitim, psikoloji ve sosyal psikoloji gibi sosyal bilimlerin tespitlerini tefsir zaviyesinden değerlendirmeye gayret ettik. Eserde ortaya çıkacak olan eksikliklerden dolayı yapıcı eleştiriye her zaman açık olduğumuzu belirtmek istiyoruz. Eserin tashi-hinde ve kaynak temininde değerli katkılarını hiçbir zaman eksik etmeyen Akdeniz Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve İlahiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Ahmet ÖGKE'ye, ayrıca Doç. Dr. Rıfat ATAY, Yrd. Doç. Dr. Şeref GÖKÜŞ ve çalışmanın her aşamasında kıymetli tavsiyeleriyle konuya ışık tutan Doç. Dr. Şahban YILDIRIMER'e en içten duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim.

Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN/Antalya /2018

II. BÖLÜM

KUR'AN'A GÖRE İNŞA İLE İLİŞKİSİ BAKIMINDAN İNSANIN ÖZELLİKLERİ

Yüce Allah Kur'an'da insanı çamurdan yarattığını ve ona ruundan üflediğini bildirmektedir.¹ İnsanın çamurdan yaratılması, onun olumsuz yönlerle sahip olmasını; ilahi nefhaya mazhar olması ise olumlu özelliklerinin kaynağını temsil eder.² İnsan, çamurdan oluşan tabiatını aşip ulvî boyutuna yönelmek zorundadır. O, maddi ve manevi boyutunu güçlendirdiğinde vecd, ilham ve basiret gibi yollarla kemale erer. Bu yönüyle insan, yücelmeye muhtaç bir varlıktır. Karakter inşasında karşılaşılan bütün sorunlar; yetkinlikleri ve yetersizlikleri; artıları ve eksileri bakımından insanın doğru bir şekilde tanınmamasından doğmaktadır. Bu bakımdan öncelikle insanın olumlu ve olumsuz şahsiyet özelliklerinin tam olarak ortaya konması ve bunun Kur'an perspektifinde tanımlanması gerekmektedir. Kur'an, insanı gerçek anlamıyla ancak yaratıcısının bileceğini ifade eder.³ Dolayısıyla ilahi inayet olmadan insanın, kendisini tam anlamıyla tanımlaması, yetersizliklerini telafi edip yetkinliklerini tekâmül ettirmesi ve yaratılışının anlam ve amacını gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu itibarla biz bu bölümde; bir açıdan

karakter inşasının öznesi (inşa eden), başka bir açıdan da nesnesi (inşa edilen) olan insanın, Kur'an perspektifinde ifade ettiği anlamı; başka bir deyişle yatkınlığı ve ihtiyacı bakımından insanın inşa ile olan ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız.

İNŞAYA ELVERİŞLİ BİR VARLIK OLARAK İNSANIN ÖZELLİKLERİ

Akıl ve Bilgi

İnsan, Allah'ın kendisine verdiği görevleri yerine getirebilmesi için farklı bir takım güçlerle yaratılmıştır. Bu güçlerden biri de akıldır. İslam'a göre akıl; insanın, sorumluluk sahibi bir varlık olmasının temel sebebidir. İnsan, akıl sayesinde Allah'ın emir ve yasaklarına muhatap olmaktadır.⁴ Kelime anlamı olarak engellemek ve bağlamak anlamlarına gelen akıl,⁵ hayır ve şerri birbirinden ayıran ruhî bir güç;⁶ hitabı anlamayı sağlayan bir ğarizedir.⁷ Bu güç sayesinde insan düşünür, manevi gerçekleri idrak eder,⁸ varlığın hakikatini kavrar, maddeden şekilleri soyutlayıp kavramlar haline getirir, kavramlar ve düşünceler arası ilişki ve intikali sağlar, öncüllerden sonuca ulaşır, çıkarım yapar, benzerlikleri ve farklılıkları tespit eder, hakla batılın arasını ayırır.⁹

Akıllı bir varlık olmasının insana kazandırdığı en önemli özelliklerden biri de bilgi kabiliyetidir.¹⁰ Kur'an'da; insanın, kendisinden beklenen görevleri yerine getirmesi için ona verilen yeteneklerden biri olan bu kabiliyetin, insanı meleklerle dahi üstün kıldığı ifade edilmektedir.¹¹ İslam düşünürlerine göre ruhi bir kabiliyet olan akıl; deliller ve gözlem yoluyla bilineni sentezleyerek bilinmeyene ulaşır. Maddî olmamasına rağmen maddeye tesir etmesiyle varlığını somut âlemde

tecilli ettirir. Akıl; salt insana özgü olan bilme yetisi, doğru düşünme ve hüküm verme gücü olup; eylemlerin araç ve amaçlarını birbirinden ayırt ederek kavrama yeteneğine sahiptir.¹² Ruhî kabiliyetlerin bütünü olarak ifade edilen akıl; insan ruhunun temyiz, muhakeme, idrak, düşünce, mukayese, soyutlama, istidlal, bilme, hüküm verme ve kavramaya dair yeteneklerinin tamamını ifade eden bir kavramdır.¹³ İnsanı diğer canlılardan ayıran akıl; ana hatlarıyla doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan olmak üzere iki boyuta sahiptir. Onun sonradan kazanılan boyutu, şahadet âlemindeki tecrübelerin eşliğinde vücut bulur.¹⁴

İnsan, akıl sayesinde Allah'ın varlığının delillerini fark eder. Âlemdaki muhteşem denge ve düzenin yaratıcısının Allah olduğunu anlar ve iman eder. Bu sebeple Kur'an'a göre insanın aklını doğru kullanması, var oluşunun mahiyetini ve kâinattaki yerini en ferasetli bir şekilde tespit etmesine eş değer görülmekte ve akıllarını kullanmamaları sebebiyle iman etmeyen kâfirler de sert bir dille tenkit edilmektedirler.¹⁵ Akıl, Allah'ın insan varlığına yerleştirdiği, fikirlerin ve düşüncelerin doğduğu yer, hayır ve şerrin, hidayet ve dalaletin arasını ayıran hayat seyrinin kılavuzudur. Akıl, vücudun hareketlerini yönlendirir. İnsan karakterini değiştiren en büyük güçtür.¹⁶ Bu sebeple aklın inşası; bu çalışmamızda, Kur'an'ın karakter inşasının gerçekleştiği ilk merhaleyi oluşturmaktadır. Onun nasıl inşa edildiğini “*Kur'an'da Karakter İnşası*” bölümünde incelemeye gayret edeceğiz.

İrade

Allah, imtihan edilen bir varlık olan insana pek çok özellik vermiştir. İnsanın şeref ve kıymetiyle mütenasip bu meziyetler onu, süfli olan varlıklardan ayırarak Allah katında ayrıcalıklı

bir konuma yerleştirir. “Bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.”¹⁷ ayetinde de ifade edildiği gibi Allah, değişim ve gelişimi konusunda insana lütfedeceği ilahi inayetin, insanın iradesinin istikametine göre tecelli edeceğini belirtmiştir. İradesi sayesinde insan, şerre teşvik eden dâhilî ve haricî saiklere direnerek hayvandan ayrılır. Sözlükte; talep etmek, istemek, dilemek, arzulamak,¹⁸ emretmek, tercih etmek, iştîyak, kast, meşîet, hareket, hüküm, yaratma ve inşa anlamlarına gelen irade¹⁹ aklın da ötesinde bir mahiyete sahiptir. Onu sırf aklın bir işlevi olarak değerlendirmek eksik bir görüştür.²⁰ O, ruha ait bir hal veya bir güçtür. İnsan iradesi sayesinde bir takım gereklere dâhilinde bir fiili yapmak ya da yapmamak konusunda bir karar verir ve bunu uygular. Bazı durumlarda insan, iradesini kullanarak bir karar verdiği halde bunu uygulamaya koymada başarılı olamayabilir. Burada iradenin varlığının yanında iradeye eşlik eden bir zafiyetin varlığı da sözkonudur.²¹

Ruhî ya da bedenî bir eylemi yapmak ya da yapmamak konusunda muhakemede bulunarak seçim yapma, karar verme ve bu kararı yürütebilme kabiliyeti olarak tanımlanan irade²² insanın kendi kendisini kontrol etmesinin ve ahlaki ve hukuki sorumluluğunun bilincinde olarak bir davranışı tercih etmesinin kurucu unsurudur. İrade, birbiriyle çatışan iki eğilimden birini her hangi bir sebepten dolayı seçme kabiliyetidir.²³ Onun sayesinde insan, sonuçlarını hesaplayarak bir fiili yapmaya veya yapmamaya karar verir.²⁴ Bilinç ve özgürlük gerçek iradenin ortaya çıkmasının iki temel unsurudur. Bilinci ve özgürlüğü ortadan kaldıran mücbir gerekçeler iradeyi ve buna bağlı olarak sorumluluğu ortadan kaldırır. Kur'an'da “*ikrah*” olarak isimlendirilen bu gerekçe-

nin, sorumluluğu iptal edeceğini Yüce Allah şu ayette ifade etmektedir: *“Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah’ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah’tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”*²⁵ Bu ayetin iniş sebebi, müşriklerin Ammâr b. Yâsir’e (r.a.) ve onunla birlikte bir grup sahabeye dinlerinden dönmeleri için işkence yapmaları; onların da bunun üzerine Hz. Peygamber’e gelerek müşriklerin zorladıkları şeyi yaptıkları takdirde kendilerinin mesul olup olmayacaklarını sormalarıdır.²⁶ Görülüyor ki, sorumluluğun kaynağı irade; iradenin temeli de hürriyettir. İnsan, iradesi (ve aklı) sayesinde Allah’ın halifesi olarak emaneti (sorumluluğu) yüklenmeye elverişli bir varlık olmuştur.²⁷

İmtihan edilen bir varlık olması sebebiyle insan, şerre ve hayra, iyiliğe ve kötülüğe yönelme kabiliyetine sahiptir. Allah, gönderdiği kitaplar ve peygamberler aracılığıyla insanın inkâra değil imana, batıla değil hakka, şerre değil hayra, zulme değil adalete, isyana değil itaate, yönelmesini emretmiş²⁸ ve bu yönelişin uhrevî sonuçlarını bildirerek insanı istediği gibi davranmakta özgür bırakmıştır: *“De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yasanacak yerdir.”*²⁹

Daha önce ifade ettiğimiz gibi kendisine etki edecek mücbir bir gerekçe olmadıkça iradenin; iman, amel ve ahlak ile tecelli etmesi gerekir. İradeye, yönelmesi gereken hedefi tayin edip teşvik eden esas unsur Allah’ın kitabı ve O’nun peygamberidir. İnsanın iradesine bir yön ve hedef teklif

eden bu ilahi inayetin tamamı Kur'an'da “*hidayet*” olarak isimlendirilir.³⁰ Hidayet, halife edildiği kulunun nasıl bir iradî tavır alması gerektiğini izhar eden Allah'ın bir irade beyanıdır.³¹ Bu itibarla Allah, bir ayette şöyle buyurmaktadır: “*Allah, size (hükümlerini) açıklamak, size, sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tövbelerinizi kabul etmek istiyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”³²

İnsan, vahyin tefekküre davet eden ayetlerinin işaret ettiği konular üzerinde gerçek anlamda düşündüğünde iman etme konusunda karar kılar. Bu safha, iradenin köklü bir şekilde yeni bir tavır aldığı müstesna bir aşamadır. Daha sonra Allah'ın teklif ettiği ibadetlerin gerçekleştirilmesiyle birlikte irade daha sağlam ve tutarlı bir olgunluğa erişir. İman ve ibadet aracılığıyla inşa edilen irade, sahibini sağlam bir karakter sahibi yapar. Çünkü irade ile karakter arasında yakın bir ilişki söz konusudur. İnsan davranışlarının ahlaki ve iradi yönden değişmez ve sağlam prensiplere göre işleyişi karakter inşasında oldukça önemli bir işleve sahiptir. Günde kılınan beş vakit namaz, mal hırsına rağmen verilen zekât, yeme içme arzusuna rağmen tutulan oruç, nefsin önü alınmaz isteklerine rağmen günahlardan uzak durmak; iradeyi nefis, dünya ve şeytanın esaretinden kurtararak gerçek özgürlüğe kavuşturacak, dış dünyaya karşı duran güç ve yetenekleri arttıracak, nefse hâkim olarak bencil duyguları yenip yüksek aksiyonlara ve diğergâm fiillere zemin hazırlayacaktır.³³ Bunun da meyvesi olumlu özellikleriyle kemale ermiş olan karakterdir.³⁴ Başka bir deyişle beşerî irade; nefis, şeytan ve dünya olarak özetleyebileğimiz dâhilî ve haricî olumsuz pek çok manyetik alanın kısıpacı altındadır. Bu caydırıcıların tesirinden kurtulup Allah'a kul olan insanın gerçek hürriyeti elde etmesi iman ve salih amel diye özetleyebileğimiz iki

temel unsura bağlıdır. Bu bağlamda Kur'an'da insanın; şeytanın tesirinden ancak iman ve tevekkülle kurtulabileceğinin ifade edilmesi oldukça anlamlıdır.³⁵ İradesini böylesine bir mücadele ortamında hakka doğru yöneltenlerin çabalarının Allah katında karşılıksız kalmayacağı ve Allah'ın onları bu çabalarına bir mükâfât olarak doğru yola ileteceği Kur'an'da vurgulanmaktadır.³⁶

Dinî iradenin varlığının karinesi; insanın itaat halinde olması ve isyandan uzak durmasıdır. İradenin de içinde olduğu bunca manevî donanımına ve Allah'ın yol göstermesine rağmen hakka tabi olmayıp, nefsinin ve şeytanın peşinden giden insan “*esfel-i sâfilîn*”e³⁷ düşer ve hayvanlardan da daha aşağı bir derekeye düşer.³⁸ Dolayısıyla irade, Kur'an'da insanın değerini ifade eden kavramların en önemlilerinden biri olan “*hilafet*”in de sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁹ Çünkü insan irade emanetini gereği gibi kullanmadığında yaratılış hikmetinden uzaklaşmaktadır.

Şuur

İnsanı karakter inşasına elverişli kılan diğer bir özelliği de onun şuurlu bir varlık olmasıdır. Şuur, karakter unsurlarının en önemli unsurlarından biri olup, onun kuvvetlendirilmesi karakterin tekâmülü ile doğrudan ilişkili bir mahiyet sergiler.⁴⁰ En sade tanımıyla şuur; insanın, kendisini, dış dünyayı, kendi hal ve davranışlarını tanımasını sağlayan bilgi,⁴¹ aklediş⁴² ve bilinç halidir.⁴³ Ruhî yaşamın farkındalık boyutunu ve aklî etkinliğin enfüsî yönünü teşkil eden şuur; insanın kendi benliğini, âlemi ve âlemi yaratan Allah'ı tanımasının temelini oluşturur. “*Derin idrak*” olarak da kavramlaştırılan bu yetenek sayesinde insan; kendi benliğiyle âlemdaki diğer varlıklar; bütün varlıkları yaratan varediciyle de yaratılmışlar

arasındaki farkı fark eder. İdrak, hayal, hâfıza, akıl, mantık, düşünme, zekâ, bilgi, irade, benlik, vicdan ve hürriyet gibi kabiliyetler şuurun unsurları olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴

Akıl hem maddi hem de manevi sahada faaliyet gösterebilme kabiliyetine sahiptir. Aklın maddi sahaya ilişkin boyutu rasyonel, manevi sahaya ilişkin boyutu ise sezgisel bir nitelik taşır. Sezgisel boyutun faal olabilmesi için rasyonel boyutun gereği gibi işletilmesi gerekmektedir. Sezgisel ve rasyonel boyutlar arası ilişki birbirini nakzedici değil tamamlayıcı bir mahiyete sahiptir. İşlem ve işlev bakımından kâmil bir tefekkür; başarıyla gerçekleştirilmiş rasyonel ve sezgisel süreçlerin bir hâsılasıdır. Bu hâsıla karakter inşasında oldukça önemli bir fonksiyon gerçekleştirir. Çünkü şuurun maddi düşünceye kattığı derin idrak; karakter zafiyetlerini fark ederek kemâle doğru yürüme arzusunun itici gücüdür. Bu bağlamda insan, şuur düzeyinde de bulunmakla birlikte derin kökleri daha çok şuur altında bulunan sonsuzluk fikri sayesinde mekân ve zamanın taşıdığı muhteşem düzene bir kaynak bulma ve böylece “düzenleyici”yi “düzen”den soyutlayarak realiteyi aşma imkânına yani imana ulaşır. İman ise insana, doğru davranışı bilme ve gerçekleştirme imkânını verir.⁴⁵ Şu halde olumlu bir hüküm taşıyan bir şeye ihtiyarî olarak yönelmek demek olan şuur; adeta yüksek hakikatlerin merdivenidir. Şuurlanma ise insanın kemal basamaklarını tırmanmasını ifade etmektedir.

Şuurun inşası, rasyonel düşünmeden sonra insanın iç gözlem ile iç âlemine yönelmesine, kendi varlığını keşfetmesine ve buna bağlı olarak hissettiği sorumluluk duygusuna dayanır. Sorumluluk duygusu, davranışların taşıdığı ahlakî boyutun temelidir. Bu bağlamda Kur'an'ın gösterge sisteminin tamamı, insana bilgi vermekten çok bilinç vermeyi

hedefler. Böylece onun, varoluşunun anlam ve amaçlarını gerçekleştirmesine kılavuzluk eder. Dolayısıyla vahyin bir bilgi kaynağı olmaktan daha çok bir bilinç kaynağı olduğunu ifade edebiliriz. Kur'an'da bu kaynağa sırt çeviren inkârcıların “وَمَا يَشْعُرُونَ”⁴⁶ ve “لَا يَشْعُرُونَ”⁴⁷ gibi ifadelerle eleştirilmeleri de vahyin bir şuur kaynağı olmasıyla ilgili görülebilir. Dolayısıyla Kur'an'ın karakter inşa sistemi temel olarak insanı; varlık hakkında derli toplu bir görüşe ve küllî bir âlem sezgisine ulaştıracak bir idraki inşa etmeyi hedefler.⁴⁸

Hilafet

İnsanın inşaya yatkın bir varlık olduğunu ifade etmek için Kur'an'da kullanılan kavramlardan biri de “*hilâfet*”tir. Belki de meleklerin insana secde ettirilmelerinin⁴⁹ ve böylece insana lütfedilen değer⁵⁰ bir ifadesi olan bu kavram; insanın, Allah'ın verdiği görevleri gerçekleştirmesini sağlayıcı erdem ve nimetlerin tamamını kuşatan en genel tabirlerden biridir. İlgili ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Hani, Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.’ demişler. Allah da, ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim’ demişti.*”⁵¹ İnsanın yeryüzünde bozgunculuk çıkartıp kan dökeceğine dair meleklerin kurduğu cümlelerin dayanağı konusunda İbn Abbâs özetle şöyle der: “Yeryüzünün ilk sakinleri cinlerdi. Aralarında ihtilaf çıktı ve birbirlerinin kanını döktüler. Bunun üzerine Allah, bir grup meleği onların üzerine gönderdi. Bu melekler de onları dağların eteklerine ve denizlerdeki adalara sürdüler. İşte meleklerin, insanın yeryüzünde fesat çıkartıp kan dökeceklerine ilişkin kurdukları cümleler bu tecrübeye dayanmaktadır.”⁵²

Ayette geçen “*halife*” kendisini görevlendiren otoritenin emirlerini onun namına gerçekleştiren nâib ve vekil demektir.⁵³ Onu halife yapan otoriteye de “*müstahlif*” denir.⁵⁴ Müstahlif, halifesine pek çok yetki ve imkânı da bahşetmelidir ki, halifenin şeref ve itibarı müstahlifinki ile mütenasip olsun.⁵⁵ Allah da bu görevi yerine getirebilmesi için insana pek çok nimeti bahşetmiştir. Örneğin, insanı maddî ve manevî yönden en güzel biçimde (ahsen-i takvîm)⁵⁶ ve fitrat üzere yaratmış,⁵⁷ insana eşyanın isimlerini,⁵⁸ kalemle yazmayı⁵⁹ ve meramını ifade etmeyi öğretmiş;⁶⁰ hakkı görmesi için göz, işitmesi kulak, tefekkür etmesi için akıl, idrak ve iman etmesi için kalp, hakka yönelebilmesi için irade nimetini ona bahşetmiş⁶¹ ve tarih boyunca gönderdiği peygamberleri ve kitapları aracılığıyla onu irşat etmiştir. Bu nimetler olmadan insanın, kendisine verilen görevi gereği gibi yerine getirmesi mümkün olmazdı.

İnsanın, yeryüzünde Allah'ın halifesi olması; Allah'ın verdiği yetenekleri yine O'nun irade ve emirleri doğrultusunda kullanarak maddî ve manevî bakımdan yeryüzünü O'nun adına imar ve inşa etmesi, bir denge ve düzen içinde Allah'ın rızasını umarak orada hükmetmesi anlamına gelmektedir.⁶² Allah böyle bir makamı insana lûtfetmekle; külli iradesini, ona verdiği cüz'i iradeyle gerçekleştirmek istemektedir. İnsan bu yeteneklerini şeytanı ve nefsi adına ve süfli hedefler doğrultusunda kullandığı takdirde halife hilafete, dolayısıyla da müstahlife ihanet etmiş olur. Bu görevi yerine getirmesi için insana verilen yetenekler, ona üflenen ilahi nefha ile insana intikal etmiştir.⁶³

İlahî Nefha

İnşaya konu olan insanın, sahip olduğu özellik ve eğilimleriyle gerçek anlamda incelenmesi ve tanınması önemlidir.

İnsan maddî ve manevî bütünlüğüyle; akıl, ruh ve bedenden oluşan iç içe bir varlıktır. İnsanı oluşturan bu farklı boyutlar, ruh-vücut dualizmine meydan vermeyecek bir şekilde birbiriyle bağlantılıdır ve birbirini tamamlayıcı çok yönlü fonksiyonlara sahiptir.⁶⁴ Bundan dolayı maddî ve manevî varlığı arasındaki bu bağlantının bir neticesi olarak insan, ruhen aşırı derecede üzülop tasalandığı zaman biyolojik varlığı da bu ruhi durumdan etkilenir ve belki bundan dolayı da pek çok bendenî rahatsızlığa yakalanır.

İnsanın maddî ve manevî olmak üzere iki boyuta sahip olduğunu ifade eden ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “*Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: “Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.”*”⁶⁵ Ayette belirtilen “ruh”un mahiyeti ve “üfleme”nin nasıl gerçekleştiği konusunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁶⁶ Bu farklılığın temel sebebi “ruh üfleme” hadisesinin aklî idrakimizin üzerinde kalması sebebiyle müteşabih bir nitelik taşımasıdır. Çünkü ruha dair bilgimiz oldukça sınırlıdır.⁶⁷ Ancak Sâd, 38/72’ye dayanarak icmalen de olsa şunu söylemek mümkündür: Yüce Allah, hiçbir varlığa lütfetmediği ilahi bir esintiyi insana bahşetmiştir. Bu esinti insanı diğer canlılardan üstün kılan erdemlerin kurucu ilkesidir. Bu esinti sayesinde insan; aklı ve kalbiyle Allah’a yönelebilmekte ve O’nunla bir bağ kurabilmektedir. Allah’ın ayette “رُوحِي” ifadesiyle, insana bahşettiği bu ruhun kaynağını kendisine izafe etmesi de bu ihsanın değeri hakkında bize bir fikir vermektedir.⁶⁸ Bu esinti belki de; “*وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ*”⁶⁹ “*Andolsun, biz insanoğlunu değerli kıldık.*”⁶⁹ ayetinde ifade edilen değer bir tefsiri mahiyetindedir. İnsan bu ruh sayesinde Allah’ın isim ve sıfatlarının kendisinde en

fazla tecelli ettiği ve böylece yaratılanlar arasında yaratıcıyı en çok hatırlatan varlık olmuştur.⁷⁰

Ayete göre insanın maddî yapısı toprağa dayanmaktadır. Bundan dolayı insanın vücudundaki ve topraktaki elementler tamamıyla birbirinin aynı olup; insanın maddî varlığının devamı için topraktan gelen gıdalarla beslenmesi hayati derece önemlidir. İnsanın manevî yapısı ise Yüce yaratıcıdan armağan olan ulvî bir ruha dayanır. İnsanın, maddî varlığını devam ettirebilmek için bu varlığının kaynağı olan topraktan beslenmesi gerektiği gibi, manevî varlığının da kendi öz kaynağından beslenmesi gerekmektedir.⁷¹ Bu beslenme; *إِلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ* “Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”⁷² ayetinde zikir kavramıyla özlü bir şekilde ifade edilen iman ve itaate dair her şeydir.⁷³

İnsanın maddî ve manevî boyutları birbirinden ayrı düşünülemez. Bu bütünlüğü bozarak birine diğerinden daha derin bir realite atfetmek, insanı gerçek bağlamından koparacak ve onu anlamaya ve inşa etmeye dair bütün olanaklarımızı imha edecektir. Örneğin, insanın maddî varlığını yok saymak; onu, önü alınmaz bir ruhbanlığa kurban edecektir. Aynı şekilde onun manevî boyutundan sarfı nazar ederek maddî boyutuna öncelik vermek ise ulvî anlamını heder ederek insanı dünyevileştirecektir. Ruhbanlığın, bedenî kabiliyetleri birer birer öldürüp pek çok sinir ve davranış bozukluklarına sebebiyet vererek insanı insanlıktan çıkardığı gibi, vahyin rehberliğinde gerekli olan karakter inşasını ihmal ederek onun maddî boyutunu merkeze alıp sekülerize etmek de insanı Kur'an'ın ifadesiyle hayvanlaştıracaktır. Oysaki maddî ve manevî boyutları arasında sadece vahyin rehberliğinde sağlanan denge sayesinde insan, ruhuyla semaya yükselen ve cismiyle yeryüzünde yürüyen “*zülcenâheyn*” bir varlıktır.⁷⁴

V. SONUÇ

Dine afyon gözüyle bakan modern çağ, sözüm ona bilime engel olarak gördüğü bağınazlığı, yobazlığı ve taassubu yok etmek için dinsizliği medeniyetin ön şartı olarak ileri süre dursun; kendisinin nasıl bir bağınazlığa ve yobazlığa dönüş-tüğünden habersiz bir şekilde yağmurdan kaçarken doluya tutulmuş; bütün paradigmasını yalnızca insanın maddî varlığı üzerine kurmuş; onun manevî/ruhi hayatını yok saymış ve böylece varoluş gerçekliğinden kopan insanı, psikolojik ve sosyolojik türden sayısız hastalığa düşür etmiştir. Oysaki maddî ve manevî boyutuyla insan; olumlu ve olumsuz karakter özelliklerinden oluşan iç içe bir varlıktır. Onun ruhu; hayır ve şer bakımından birbirine zıt eğilimlerin kol gezdiği karşıt karakterli çizgilerin dünyasıdır. Her daim birbirleriyle mücadele halinde olan bu çizgiler üzerinde vahyin rehberliğinde bir inşa faaliyeti gerçekleştirilmediği takdirde olumsuz özellikler insan tabiatında hüküm sürmeye başlar. İnsanın erdemli davranışlara ulaşabilmesi ancak, onun fitratının olumlu ve olumsuz yönlerini dikkate alan bir inşa sistemiyle mümkün olacaktır.

Bu eksenle insanın, kendi manevî boyutunu doğru bir şekilde tanımadan ve tanımlamadan olumsuz karakter özelliklerini ıslah; olumluları ise inşa ederek var oluşunun anlam

ve amaçlarını gerçekleştirmesi mümkün değildir. İnsanı en iyi tanıyan ve tanımlayan, onun yaratılış gayesini, bu gayeyi gerçekleştirmek için ona verdiği fıtrâtı, bu fıtrâtın taşıdığı kemal ve zafiyet noktalarını en iyi bilen Yüce Yaratıcıdır. Bu bağlamda Allah ilk insandan bu yana indirdiği kitapları ve gönderdiği peygamberleri aracılığıyla insana dünya ve ahiret mutluluğunun yollarını göstermiş ve karakter dünyasının taşıdığı zafiyetleri ıslah; erdemleri ise inşa etmesi için ona rehberlik etmiştir. Bu rehberliğin manzumesi olan Kur'an'dan yüz çevirdiği takdirde insanın kemal mertebelerini katedip yücelmesi; karakterini, dünyasını ve ahiretini imar ve inşa etmesi mümkün değildir. Çünkü Kur'an'a göre insan bir yandan Allah'ın; kendisine akıl, irade, kalp, bilgi, duygu, şuur ve basiret gibi pek çok kabiliyeti vererek yeryüzünde zatına halife edindiği ve omuzlarına emaneti yükleyerek yaratılanların değerlisi kıldığı; öte yandan da imtihan edilen bir varlık oluşunun hikmeti gereği zulüm, cehalet, fesat, ifsat, gaflet, nisan, küfür, şirk, nankörlük, ihanet, cimrilik, ucûb, kibir ve gurur gibi pek çok olumsuz karakter özelliğiyle muttasıf bir şekilde aşağıların aşağısı olmaya meyilli olarak yarattığı bir varlıktır. Başka bir ifadeyle insan, kâinat içinde kendisini değerli kılan ilahi bir nefhaya ve rahmanî bir esintiye mazhar olmakla beraber çamurdan yaratılması sebebiyle süflî âleme meyilli bir tabiata sahiptir. Bu konuyla dünya, nefis ve şeytan üçgeninde denenen insanın, Allah'ın inayet ve hidayetinin tecellisi olan vahyin inşasına duyduğu ihtiyaç izahtan varestedir.

Vahyin inşa sürecinin ilk merhalesi aklın inşasıdır. Fıtrî işlevini engelleyecek herhangi bir arıza olmadığı müddetçe akıl ve ona bağlı tefekkür, imanın temelidir. Çünkü akıl, maddî olmamasına rağmen maddeye tesir eden yapısıyla görünen

âlemdeki cemal ve kemalin ardında görünmeyen yaratıcının varlığını idrak etme kabiliyetine sahiptir. Akıllı sayesinde insan somut düşünceden soyut düşünceye ve dolayısıyla da şehadetten gayba vasıl olur. Fakat akıl, vahiyle temasından önce ait olduğu kültürün enlem ve boylamında tutukludur. O, genellikle içinde bulunduğu kültürü inşa ettiği orandan daha fazla; içinde bulunduğu kültür tarafından inşa edilir; ona saygı ve bağlılık duyar. Allah gerek peygamberine verdiği mucizeler gerekse vahiy aracılığıyla önerdiği tefekkür metoduyla, aklın cahiliye kültürüyle olan bağlarını sarsar ve sonu imanla neticelenecek şekilde onu metodik bir şüpheye düşürür. Bu aşamanın karakteri dıştan içe, somuttan soyuta, görünenden görünmeyene, şehadetten gayba doğrudur. Böylece aklın tefekkürü kalbin tefakkühüne evrilir.

Bu evriliş noktasında gerçekleşen iman sayesinde insan, âlemdeki kusursuz düzen ve ritmin ardındaki büyük gerçeğe ermek için başlattığı en büyük anlam arayışının en sahih cevabına vasıl olur ve böylece kalbin inşa süreci başlar. Kur'an'a göre iman kalbe girer. Kalp ise Hz. Peygamber'in, bütün uzuvların ve onlara bağlı davranışların selamet ve istikametini kendisine bağladığı eylem prensiplerinin makarrı, mutlak niteliğe sahip karakter özelliklerinin odak noktasıdır. İman; madde ve mekânın karakteri dağıtıcı ve parçalayıcı etkisine karşı, mutlak niteliğe sahip bu karakter özelliklerine birlik, derinlik ve yön verir; insanın bilinçaltı, bilinç ve tinsel öğelerinin tamamını yaradılışın anlam ve amaçları çerçevesinde birleştirir. İman karakter özelliklerinin birleştirici, bütünleştirici ve yönlendirci gücüdür. İmanın varlığı veya yokluğu, kuvveti veya zafiyeti direkt olarak karakter özelliklerinin birlik, bütünlük ve yönünü belirler. İman insanda aşkın boyuta yönelme şuuru oluşturur ve insanın karakterinde

-içinde iradenin de yer aldığı kalbî eylemlerin tamamının aşkın bir ilmin gözetiminde yapılması konusunda- güçlü bir yöneliş ve kararlılık inşâ eder. Bu aşamadan itibaren Allah için duyulan sevgi, saygı, samimiyet, bağlılık, korku, haşyet ve takva gibi kalbî duyguların ve ruhî duruşların tamamı imandan kaynaklanır. Aklın ve kalbin de dahli ile insanın ruhi kuvvetlerinin tamamını kullanarak Yüce Yaratıcı'ya iz'an ve îkan üzere yönelmesi demek olan imanın kaybı, karakter dünyasındaki birleştirici, yönlendirici ve yüceltici merkezin de kaybı anlamına gelir. Bu ise insanın aşkın mercisini ve ulvî yönelişini kaybederek süflileşmesinin, uhrevî kaygısını zayıf ederek sekülerleşmesinin temel sebebidir. İman aracılığıyla kalbin inşâ edildiği bu aşamanın karakteri ise içten dışa, kalpten kalıba, soyuttan somuta doğrudur. Başka bir ifadeyle gayba yapılan iman kendisini şahadet âleminde somutlaştırmak eğilimindedir. Kur'an'ın pek çok ayetinde imandan hemen sonra salih amelden bahsedilmesi de bu bakımdan oldukça anlamlıdır.

Tefekkür ile dıştan içe, iman ile içten dışa yönelen sürecin bu aşaması bizzat vahiy tarafından belirlenmiş bir takım simgesel ibadetlerin ifasıyla devam eder. İbadet unsurları, imanla oluşan karakter özelliklerine kalıcılık ve derinlik sağlayarak adı geçen kalbî eylemlerin, gözlemlenebilir ahlakî davranışlarla somut hale gelmesine aracılık eder. Çünkü yapısı tamamen Allah tarafından belirlenen ibadetler; şekli ve ruhi şartlarına uygun olarak gerçekleştirildiklerinde insanın hakiki anlamda aşkınla temâsını sağlar. Şekli ve ruhi esaslarına uygun olarak ifâ edilmiş bir ibadet sonrası insanın manevî dünyasında oluşan huzur ve sukûnet, ibadetlerin; kulun Rabbine ulaşmasında birer manevî terakki köprüsü olması gerçeğinin bir sonucudur. Bu konumuyla ibadetler

imana ait psiiik faaliyetin evrensel ahlâkî davranışları doğurmasında içten dışa, ruhtan bedene, düşünceден davranışa intikali sağlayan araçlardır. İbadetler içerdikleri maddî ve manevî boyutlarıyla imanın amel; ruhun da beden üzerindeki egemenliğini sağlayan dinî pratiklerdirler. Bu bağlamda nasıl ki iman ve onun doğurduğu temel kalbî değerler üzerine inşa edilmeyen bir ibadet Allah katındaki makbuliyeti açısından oldukça sorunlu ise hiçbir ahlâkî sonucu doğurmeyen ibadet de dinî bakımdan aynı şekilde sorunludur. Allah'ın Maûn suresinin 4. ve 5. ayetlerinde, namazlarını ihlâssız bir şekilde kılanların riyakâr olduğunu belirtmesi iman ve onun zorunlu sonucu olan ihlâs olmaksızın yapılan bir ibadetin sağlıklı bir ibadet olmadığını ifade etmesi açısından dikkat çekicidir. İbadetler aracılığıyla, Kur'an'ın "*salih amel*" olarak isimlendirdiği olumlu davranışlar ile olumlu şahsiyet özellikleri arasında oldukça kuvvetli bir bağ oluşur ve yapılan her iyi davranış kendisini doğuran şahsiyet özelliğini güçlendirir. Amel ile güçlenen ve kökleşen bu özellik ise yeni ve daha nitelikli davranışların meydana gelmesinin ruhî zeminini hazırlar.

Vahyin karakter inşa metodu hem mahiyeti hem de hedefleri itibariyle Hz. Peygamber'in yaşamında ete kemiğe bürünmüştür. O, her şeyden önce ilahî inşaya direkt olarak mazhar olan ve aynı zamanda da vahyin hedefleri doğrultusunda bireysel ve toplumsal karakteri inşa eden örnek karakterdir. Allah Rasulü, peygamberlik görevinin temel unsurları olan tebliğ, davet, tebyin, talim ve tezkiye aksiyonlarının çatısı altında müstesna bir üslup ile vahyin karakter inşasını hayata geçirmiştir. O'nun üslubu sevgi, saygı, ilgi, hoşgörü, yumuşaklık, sabır, samimiyet ve merhamet gibi ahlâkî erdemler üzerine kuruludur. O'nun nebevî üslubundaki egemen tavrın entelektüel ve epistemolojik karakterin çok

ötesinde olduğunu ifade edebiliriz. Bu bağlamda Allah Âl-i İmrân suresinin 159. Ayetinde: “*Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile...*” buyurmuş ve Hz. Peygamber'in inşâ ettiği toplum yapısının temel dinamiklerine işaret etmiştir. Vahyin icaplarını kendi yaşamında gereği gibi tatbik eden Hz. Peygamber'in kulluk hayatı ve ahlakî erdemleri nebevî inşânın temel noktasıdır. O, aklî ve ruhî bakımdan insanların kudret, kabiliyet ve zafiyetlerini dikkate almak suretiyle aşamalı bir metot izleyerek kolay olanı zor olana, müjdelemeyi korkutmaya öncelemiş ve onların hem akıllarına hem de kalplerine aynı anda hitap ederek ruh ile bedeni, dünya ile ahireti ve inanç ile ameli bütünleştirmiştir.

Vahyin karakter inşâ metodunun, insanı bir bütün olarak her boyutuyla ve fitrî mevcudatının bütün unsurlarıyla topyekûn bir şekilde ele aldığını söyleyebiliriz. Ancak vahyin son tahlilde aşamalı bir inşâ faaliyeti gerçekleştirdiğini ve insanı adım adım kemale doğru götürdüğünü düşündüğümüzde inşânın belirli aşamalarında -insan fitratının diğer cüzlerini ihmal etmeden- belirli yönlerini ön plana çıkardığını da ifade etmemiz gerekmektedir. Başka bir deyişle her unusru bir biriyle sıkı bir ilişki içinde iç içe bir varlık olan insanın bir boyutunun inşası diğer boyutlarından kayıtsız izole bir faaliyeti andırmaz. Her merhale, bir yandan sonraki merhalenin ortaya çıkışını sağlarken diğer yandan da bir önceki merhalenin sebat ve derinliğini pekiştirir; sürecin sonunda inşâ faaliyeti nihayete ermeyip başlangıça dönmek suretiyle inşayı yenilemeye ve derinleştirmeye devam eder. Örneğin, tefekkür vasıtasıyla aklın inşası, iman ile neticelenir. İman ise kalbin inşasının kurucu ilkesidir. Tahkikî seviyede yapı-

lan iman; bir boyutuyla, içinde ibadetlerin de bulunduğu salih amellerin kurucu unsuru olarak görev yaparken diğer boyutuyla da aklî düşüncenin niteliğini arttırır. Aynı şekilde imanın bir sonucu ve gereği olan ibadetler, hem ahlak-ı hamidenin temelini oluşturur hem de üzerine temellendiği aklî ve kalbî süreci besler.

“*Sana lm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.*” (Hicr 15/99) ayetini düşündüğümüz zaman vahyin teklif ettiği karakter inşasının yaşam boyu devamlılık esasına dayandığını belirtmemiz gerekmektedir. Bu faaliyet bir noktadan başlayan ve katettiği her aşamayla başlang noktasından uzaklaşan “*düz çizgisel*” bir hareket olmayıp; her aşaması i içe bir görünüm arzeden ve bir turunu tamamladığında daha güçlü bir şekilde yeniden başa dönen “*dairesel*” bir niteliğe sahiptir. Yani tefekkür ile aklın, iman ile kalbin, ibadet ile organların ve ahlak ile davranışların inşası sarmal/ döngüsel bir hareketle gerçekleştiği için sürecin son halkası gibi görünen ahlakın inşası, aslında son evre olmayıp aklın inşasıyla yeniden birleşmektedir. Bu daire -günahlar sebebiyle herhangi bir inkıtaya maruz kalmadığı takdirde- her katedilişinde inşadan devşirilen erdemlerin niteliğini arttırır ve tefekkürü hikmetin, iman yaknin, ibadeti ihsan ve itkanın, davranışları ise ahlakın daha üst mertebelerine taşır. Böylece inşa; akıldan kalbe, tefekkürden imana, ibadetten ahlaka ve ahlaktan hayata, hayattan da tekrar akla ve kalbe doğru akar durur.